

ТЕРМІН ТА ЙОГО ДЕФІНІЦІЯ ЯК ГОЛОВНІ ОНТОЛОГІЧНІ ПОНЯТТЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

У статті зроблено спробу дати визначення терміна з огляду на існуючі термінознавчі теорії. З'ясовуються та аналізуються критерії віднесення певних мовних знаків до терміносистеми. Термін розглядається як невід'ємний елемент терміносистеми.

Незважаючи на відносно тривале існування термінознавства, до нашого часу немає одного загальноприйнятого визначення слова *термін*. І це притому, що вчені наголошують на обов'язковості дефініції як умови для існування будь-якого терміна [1; 2]. Наразі є неоднозначним і саме слово *дефініція*. Дуже часто воно вживається як повний синонім слова *визначення* чи як його видовий термін, пор. напр.: "Дефініція – це коротке визначення певного поняття" [3]; "Дефініція – пояснення значення (смыслу) терміна та/чи об'єму (змісту) висловлюваного цим терміном поняття" [4]. Ми ж, слідом за А.В. Суперанською, схильні вважати *визначення* логічним процесом (прийомом) пояснення поняття, а *дефініцію* – самим результатом цього процесу [5].

Отже, роблячи спробу дати визначення терміна, ми маємо на увазі дати не свою нову дефініцію (*stipulative definition*), а лише його "уточнюючу дефініцію" (*precising definition*) (обидва терміни С. Леймана) [6: 104-105] шляхом аналізу та синтезу вже існуючих визначень. Як слушно зазначає Т.Р. Кияк, термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефінуванню [2: 10]. Не можемо не погодитися з цією думкою, оскільки огляд наукових праць демонструє присутність великої кількості визначень терміна. Цілком зрозумілим є й те, що тут не йдеться про міжгалузеві омоніми цього слова: "термін" як елемент економічної, логічної, правознавчої та інших терміносистем [7; 8].

У сучасній лінгвістиці існують наступні визначення слова "термін": "Слово чи словосполучення, що точно позначає певне поняття, застосовуване в науці, техніці, мистецтві" [9: 503]. Аналогічну дефініцію знаходимо в словнику лінгвістичних термінів Д.Е. Розенталя та М.А. Теленкової [10: 556], в підручнику "Теория языка" М.Ф. Алефіренка [11: 243] та інших.

Більш чітко визначення дає Б.Н. Головін: "Слово чи підрядне словосполучення, що має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття та застосовується у процесі пізнання та освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів та відносин між ними" [12: 5].

Більшість термінознавців зазначають, що термін являє собою елемент певної терміносистеми. Причому вчені наголошують, що він є невід'ємним її елементом чи, інакше кажучи, може існувати лише як елемент цієї терміносистеми [1; 2; 13; 14]. Отже, термін є вторинним стосовно терміносистеми, яка є, відповідно, первинною. Важливість цієї ознаки, здавалося б, не можна зневажати. Однак ця ознака чомусь не входить до більшості дефініцій терміна.

Крім того, більшість учених при з'ясуванні головних понять спочатку звертаються до терміна і тільки згодом, на основі його дефініції, до терміносистеми (термінології). З цього приводу доречно навести точку зору К.Я. Авербуха, який наголошує на методологічній некоректності такого підходу. Задля повного розуміння такого ставлення дозволимо собі процитувати його більш детально: Основний прийом визначення поняття, як відомо, – визначення через найближчий рід та видову відмінність, тому точність і наукова цінність визначення залежать від того, наскільки правильно обраний найближчий рід та як відбиває специфіку поняття, що визначається, його видова відмінність. Як найближчий рід у дефініціях терміна за традицією ... називаються "слово або словосполучення", але якщо виходити з первинності цілого (системи) і вторинності складових його елементів (термінів), то найближчий рід виявиться іншим – це елемент (член) термінології (терміносистеми) певної предметної галузі [15].

Визнаючи дискусійність та неоднозначність проблеми черговості визначення цих понять ми, однак, не ставимо собі за мету з'ясувати її в нашій статті. Зазначимо тільки, що "визначення через найближчий рід та видову відмінність є найбільш розповсюдженим прийомом визначення, але не єдиним" [16: 412]. Тому така проблема черговості розташування дефініцій може нагадувати часом ще одну, загальновідому, про курку та яйце. Однак, на нашу думку, не можна не наголосити на необхідності включення до дефініції слова "термін" такої ознаки, як елемент терміносистеми.

Наступним моментом, що викликає сумніви, є визначення терміна як "слова чи словосполучення, що точно позначає певне поняття" [4; 11; 12]. Сумнівним, на наш погляд, є те, що більшість учених, даючи визначення терміна, говорять про те, що терміни номінують лише поняття. Інші ж, наприклад, Н.П. Кузькін, навпаки, наголошують лише на денотативній спрямованості останніх: "слово у складі термінологічної лексики – це слово, співвіднесене зі специфічним об'єктом" [13: 71].

На нашу думку, дефініції обох сторін не є зовсім влучними. З одного боку, загальновідомим є трикутник Ч. Огдена та А. Річардса, в якому наочно представлені відношення між словом, поняттям та предметом [17: 34]. Згідно з цією концепцією слово тільки через своє поняття "узагальнено вказує на певний предмет, ознаку, процес, стан і т.д." [18: 31]. Зв'язок між словом та предметом "не обов'язковий, умовний, і він неможливий без зв'язку з поняттям" [17: 34]. І.А. Стернін уточнює: "Окрім поняття, немає будь-якої окремої форми віднесення знака до предмета, предметна віднесеність зумовлюється самим поняттям" [18: 37]. (Про концепцію удосконалення та уточнення семантичного трикутника див., напр., статтю Т.Р. Кияка [19: 75-78]). Однак далі вчений підкреслює, що "предметна віднесеність – обов'язкова сторона поняття" і що поняття без предметної

віднесеності були б лише "продуктами розуму, позбавленими об'єктивної основи" [18: 38]. Згідно з І.А. Стерніним, навіть слова з абстрактною семантикою "характеризуються не відсутністю, а широкою предметною віднесеністю... в протилежному випадку їх можна було б з рівним успіхом віднести до будь-якого предмета чи явища, хоча коло їх референтів і справді обмежено" [Ibid.].

Таким чином, деякі вчені при надаванні дефініції не розмежовують чи не розрізняють поняття денотата та референта, хоча таке розмежування сягає ще праць Готліба Фреге [4]. І.А. Стернін також розмежовує ці поняття: а) референт знака – це "конкретний одиничний предмет, з яким співвідноситься знак в акті вживання, узятий в усій сукупності своїх ознак", а б) денотат знака – це "відокремлена думкою деяка сукупність реальних ознак предметів при певній абстрагованості від реальних предметів" [18: 45].

Отже, кажучи, що слово-термін співвідноситься через поняття з предметом, слід мати на увазі співвіднесеність з денотатом, а не з референтом.

З огляду на вищевказане розуміння семантичного трикутника неможливою є й відсутність поняття між знаком та об'єктом (предметом).

Тому ми цілком згодні з А.В. Лемовим у тому, що "суперечка про те, що іменує термін: поняття чи предмет (денотат) не має рішення на користь жодної зі сторін. Термін номінує і те, й інше" [13: 72].

Останнім неоднозначним моментом є безвинне, на перший погляд, формулювання, з якого і починається більшість дефініцій терміна: "слово чи словосполучення". Задля перевірки істинності чи хибності цієї частини визначення терміна звернемося до словотворчої архітектури термінологічних одиниць. Найбільш повну та містку класифікацію словотворчих типів термінів ми знаходимо у Т.Р. Кияка. Через важливість цієї інформації наводимо її повністю. Отже, він пропонує розподіляти терміни за наступними групами.

1. Терміни – кореневі слова, куди входять: а) корінна непохідна лексика та б) запозичена непохідна лексика. 2. Похідна лексика – терміни утворені афіксальним способом. 3. Терміни – складні слова. 4. Терміни-словосполучення. 5. Терміни-аббревіатури. 6. Літерні умовні позначення (*гамма-випромінювання*). 7. Символи (знаки) – наприклад, математичні, хімічні, астрономічні та інші символи. 8. Номенклатура [2: 13-14].

Особливо показовими, з огляду на нашу проблему, є шоста та сьома групи, терміни яких не є, в повному розумінні, ані словами, ані словосполученнями.

З тим, що під терміном може розумітися не тільки слово чи словосполучення, погоджується й К.Я. Авербух. Учений стверджує, що в іншому випадку, така дефініція "виключає із термінологічної множини такі, наприклад, знаки, як: @, H₂O, <, ?, +, Q, °C – що є загальноприйнятими знаками спеціальних понять" [15].

Проаналізувавши отримані висновки щодо основних системних (мовних) ознак терміна, спробуємо визначити термін наступним чином: **термін – це мовний знак, що співвідноситься з поняттям і предметом певної професійної сфери та на основі цього співвідношення входить до певної терміносистеми як її невід'ємний елемент.** Під *співвідношенням* слід розуміти "взаємний зв'язок" [20: 650] між знаком, поняттям та предметом.

Ми розуміємо, однак, що цього недостатньо задля того, щоб дати вичерпне визначення терміна, оскільки остеронь поки що залишаються його власні функції в мові та функціонування в мовленні, а саме в науковому дискурсі. У цьому ми вбачаємо перспективу нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Куликова И.С., Салмина Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии). – СПб: "Сага", 2002. – 352 с.
2. Дьяков А.С. та ін. Основи термінотворення: Семант. та соціолінгвіст. аспекти / Дьяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. – К.: Вид. дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
3. <http://wikipedia.ru>
4. <http://krugosvet.ru/articles>
5. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М: Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.
6. Layman, Charles S. The Power of Logic / С. Stephen Layman. – Mountain View, California, London-Toronto: Mayfield Publishing Company, 1999. – 566 p.
7. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary Thesaurus. Version 3.0, 2003.
8. ULIS: Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian Electronic Dictionary. Version 5.0.06. ProLing Ltd., 2003.
9. Словарь иностранных слов. – 7-е изд., перераб. – М.: Русский язык, 1980. – 624 с.
10. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: ООО "Издательский дом "ОНИКС 21 век": ООО "Издательство "Мир и Образование", 2003. – 623 с.
11. Алефиренко Н.Ф. Теория языка. Вводный курс: Учеб. пособие для студ. филол. спец. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 368 с.
12. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
13. Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.
14. Журавлева Т.А. Особенности терминологической номинации. Монография. – Донецк: АООТ Торговый дом "Донбасс", 1998. – 253 с.
15. Авербух К.Я. Манифест современной терминологии. – Российская коммуникативная ассоциация. www.russcomm.ru/rca_biblio/a/averbuh.html
16. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – 709 с.
17. Ганев Б.Т. Язык: Учебное пособие. 2-е изд., переработ., доп. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2001. – 272 с.

18. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж. Изд-во Воронежского университета, 1979. – 156 с.
19. Кияк Т.Р. Форма і зміст мовного знака // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, № 635. – Харків. Константа, 2004. – С.75-78.
20. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

Щерба Д.В. Термин и его дефиниция как главные онтологические понятия терминоведения.

В статье сделана попытка дать определение термина исходя из существующих терминоведческих теорий. Выясняются и анализируются критерии отнесения определённых языковых знаков к терминосистеме. Термин рассматривается как неотъемлемый элемент терминосистемы.

Shcherba D.V. Term and its definition as fundamental ontological notions of terminology.

The article is an attempt to define a term considering the existing terminological theories. The criteria of belonging of certain language signs to a terminological system are analyzed. A term is examined as th